

KAPITTEL 4

Det er en tid for alt?

Norsk mediedebatt i året etter 22. juli

Kjersti Thorbjørnsrud, forsker, Institutt for samfunnsforskning

Tine Ustad Figenschou, professor, OsloMet – storbyuniversitetet

Abstract

Terror attacks force democratic societies to mobilize, reinforce and rethink core values, including media freedom and freedom of speech. This chapter analyses how the traumatic events of July 22, 2011 challenged editorial practices related to editorial control and open debate in major Norwegian media organizations. Based on in-depth interviews with debate editors, the study documents how terror profoundly challenges editorial practices, routines and norms in media organizations, especially when debates are carried on in multiple formats and platforms. The study reveals how journalists move away from their everyday critical function to a ritual type of journalism, fostering adherence to shared values and support for national authorities. This type of national crisis discourse is substantiated and guarded through editorial decisions and policies, but also gradually challenged. In their online comment sections, the media organizations all moved towards a more interventionist policy, introducing multiple new control measures. For the debate editors, (re)gaining control of the online comment sections was the primary task in the immediate aftermath of the attacks. In the traditional op-ed formats, however, they selectively expanded the range of voices and included actors deemed too extreme prior to the attacks. When such deviating voices were included, the editors stressed the need to expose, contextualize and counter radical-right actors by bringing in responses from authoritative experts.

DOI: <https://doi.org/10.23865/noasp.37.ch4>

Kapittel 4 i: Syse, H. (red). (2018), *Norge etter 22. juli. Forhandlinger om verdier, identiteter og et motstandsdyktig samfunn*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Lisens CC-BY 4.0

Introduksjon

Kjærlighet og samhold, ikke hat og splittelse. Solidaritet og trøst, ikke sinne og anklager. Mer åpenhet og demokrati, ikke frykt og ufrihet. Dette var erklæringen fra myndighetene og kongehuset etter de grusomme terrorhandlingene 22. juli (Christensen, Læg Reid & Rykkja, 2013). Det var et *motsvar* på et angrep som ikke bare skapte enorme fysiske ødeleggelser, men som søkte å nå gjennom med et budskap bygget på terroristens ideologi og menneskesyn. Motsvaret, eller motfortellingen, tok sikte på å samle Norge i et felles, inkluderende «vi». Terroren ble definert som et angrep ikke først og fremst på én bestemt ideologi eller gruppe, men «på oss alle» – på tvers av politisk tilhørighet, samfunnslag og etnisk opprinnelse. Det skulle være en makt demonstrasjon som viste at verdier og moral overlever ethvert terrorangrep, uansett hvor grusomt det måtte være (Alexander, 2004).

Denne grunnleggende motfortellingen ble umiddelbart formidlet, gjenfortalt og bygget videre ut i norske medier i de første månedene etter 22. juli 2011 (Andenæs, 2012). Norsk presse forlot den sedvanlige fokuseringen på politisk konflikt og kritikk, og gikk inn i en rolle som både forteller, ritualskaper og vokter av en eksepsjonell medieoffentlighet. Mediene bygget rom og fant nye uttrykk for sorgritualer, solidaritetsmarkeringer og omsorg. De bidro til refleksjon, forståelse og introspeksjon. Men samtidig dempet redaksjonene kritiske røster og det som ble ansett som uakseptable eller utidige argumenter og følelser. Slik bidro de etablerte mediene til å både opprettholde og forsterke inntrykket av enighet og oppslutning om en stor norsk motfortelling. Gradvis dukket det opp spredte kritiske røster i mediene, men de forble mindre unntak fra regelen inntil en nådeløs Gjørsv-rapport (2012) ble lansert ett år etter angrepene. Til gjengjeld, som en oppdemmet flom som slippes fri, ble kritikken i mediene mot manglende beredskap og det som ble beskrevet som en feilslått politioperasjon, massiv.

Gjennom intervjuer med sentrale debatt- og kultureddaktører i norske nyhetsmedier beskriver dette kapitlet bakgrunnen for den eksepsjonelle og konsensusorienterte medieoffentligheten som oppsto etter 22. juli.¹

1 Se Thorbjørnsrud og Figenschou (2016) og Figenschou og Thorbjørnsrud (2016) for en full gjennomgang av metode, teori og empirisk analyse.

Hvilke vurderinger gjorde redaksjonene i de første månedene etter terrorangrepet? Hvilke hensyn tok de, og hvordan definerte de sin rolle i en krisetid? Hva var usigelig, hvilke ytringer og følelser ble holdt vekk fra den offentlige debatten, og hvorfor? Gikk denne strengt redigerte debatten glipp av noe viktig? Og var det et samstemt redaktørkorps som røktet debatten etter 22. juli, eller var det ulike syn i riksmidier og regionale medier, i nisjeaviser og bredt favnende nyhetsmedier? Etter som ukene gikk, hvilke motstemmer dukket frem? Og til sist – hvordan ble redaktørene påvirket av et gradvis skiftende opinionsklima, der sosiale medier for første gang i en nasjonal krise utgjorde et viktig forum for uredigerte stemmer? Kapitlet er basert på dybdeintervjuer med 14 debatt- og kulturredaktører i nasjonale nyhetsmedier (aviser og fjernsyn), i de viktigste regionale avisene samt i sentrale nasjonale nisjemedier / meningsbærende presse. Intervjuene ble foretatt våren 2014.

Motsvaret i mediene: Fortellingen om Oss

Norske pressefolk skilte seg fra utenlandske journalister i sin dekning av 22. juli. De var uunngåelig preget, personlig berørt og rystet av det som hadde skjedd. Deres opplevelse av et nasjonalt traume og en dyp krise preget en mediedekning der den vanlige profesjonelle journalistrollen ble satt delvis til side. I stedet rykket et annerledes og grunnleggende eksistensielt samfunnsoppdrag frem for en stund: Det handlet om å holde oppe, støtte og styrke et samfunn i krise. Journalister var borgere og medmennesker som brukte sin spesielle kompetanse til å bidra der *de* kunne. Etter at det første kaoset og den akutte usikkerheten hadde lagt seg, tok de raskt på seg oppgaven med å formidle en samlende *motfortelling* – en fortelling om det beste i det norske, om grunnleggende verdier, men også om selvrefleksjon: Hvordan kunne dette skje *oss*? Etter hvert gjorde de som journalister i terrorrammede land hadde gjort før dem. De skapte rom, og utviklet en type genre for å minnes og ære ofrene for terroren, og for å markere omfanget og styrken i et folkelig samhold i en ny, nettbasert offentlighet (Chadwick, 2013).

Journalistene ble på denne måten alles vitner. De satte ord på og skildret sørgeseremonier og minnestunder landet rundt. Debatt- og

kulturredaktørene beskriver de første dagene etter 22. juli som en «nullstilling» av debatten. Alt man hadde liggende av stoff som ventet på publisering, ble lagt til side, gjerne på oppfordring fra dem som hadde skrevet innlegg i en kontekst som nå fremsto som totalt irrelevant:

Jeg tror vi nullstilte hele samfunnsdebatten. Alle innlegg som var sendt før 22. juli bare skrota vi for det var så mange som ba om det. Alt ble på en måte irrelevant satt opp mot det som da skjedde [...]. Og så gikk det en dag eller to, det gikk ikke lenge, så kom budskapet om at må vi holde sammen, og den varmebølgen knyttet til rosetogene. Det var ikke tid for kontroversielle ytringer. Det var det ikke. (personlig intervju, debattredaktør regionavis)

I stedet fikk redaktørene inn tekster av en mer reflekterende og eksistensiell, filosofisk karakter. Andre innlegg man prioriterte, var fortellinger fra overlevende og minneord over de som ble drept. Flere medier opprettet artikkelserier med navn som «Mitt lille land» eller «Brev til ungdommen». Som en redaktør formulerer det: «Skribenter ble rekruttert for å være vise og kloke på vegne av oss alle.» En annen redaktør utdyper:

Det var en helt annen type innlegg som en kanskje trengte på en annen måte. Det ble veldig mange fine tekster, som vi brukte en side på hver dag, og vi brukte også nettet, der folk kunne skrive brev til ungdommen. Og det var apolitisk og handlet mer om opplevelsen for så vidt av sorg, men også av verdier [...]. (personlig intervju, debattredaktør regionavis)

Mange av redaktørene formidlet en sterk identifikasjon med den norske motfortellingen om terroren som et «angrep på oss alle» – ikke på én politisk bevegelse eller én politisk side. Mange bruker ord som ellers ikke er så vanlige i omtalen av det norske samfunnet: De viste til et angrep på «nasjonen», forstått som en «samfunnskropp» eller «organisme». Mange refererte til et «vi», eller simpelthen til «oss», som det relevante kompasset for redaksjonelle avgjørelser. Hva trengte vi, Norge som nasjon, i denne tiden? Flere fremhevet hvordan nasjonen trengte tid til å sørge, til å fordype og til å forstå hva som hadde skjedd – og tid til å heles.

Flere peker på at det der og da ikke ble opplevd slik at man holdt noe tilbake, selv om det hadde vært mulig å ha en kritisk debatt etter 22. juli tidligere. Igjen er tanken om et «vi» tydelig til stede, en erfaring av at det

var et fellesskap som gikk gjennom en prosess. Vektleggingen av et samlet «vi» ga imidlertid også raskt opphav til en følelse av felles ansvar. Her var ingen ytre fiende, ikke noe angrep fra fremmede makter. Snart kom det mange kronikker og innlegg om hvordan et slikt angrep kunne skje i Norge, sett fra et perspektiv av kollektiv skyld:

Det handler om det norske, om hvordan vi som samfunn takler våre utfordringer. Hvordan kunne dette skje her? Må vi gjøre noe? Må vi se på hvordan barnevernet fungerer, er det det som er problemet? Har vi en ekstrem politisk kultur? Altså, det blir veldig indremedisinsk. (personlig intervju, debattredaktør riksavis)

Slik markerte man også avstand til en internasjonal dekning som av mange norske journalister ble oppfattet som upassende og ubehagelig nærgående i de første ukene. Både når det gjaldt kritikk av operativt personell og responstid under terrorangrepet, og når det gjaldt utenlandske journalisters tilnærming til Utøya-ofrene. Denne beskrivelsen av hvordan norske redaktører oppfattet den utenlandske dekningen, er illustrerende:

Den var mer brutal. De gikk nærmere på de pårørende. Vi reagerte på det på Sundvollen husker jeg. Det var en av de engelske tabloidene som var på Utøya ganske kjapt etterpå, det husker jeg at jeg reagerte veldig på [...] det var også pårørende, som var veldig rystet over den måten de opptrådte på [...] De var også veldig kritiske til politiet, tidlig. Og jeg husker veldig godt politimannen som var pressetalsmann de første dagene, vi kommer fra samme bygd, og til å begynne med synes jeg han gjorde en så fenomenal jobb, han var så stødig og ordentlig. Og så husker jeg at jeg reagerte veldig på noen av spørsmålene han fikk fra utenlandske medier, for de var mye mer pågående. De skjønnte nok mer. Vi var nok i en annen modus da, vi var ikke i det kritiske hjørnet, vi tok andre hensyn. (personlig intervju, debattredaktør regionavis)

Til tross for at alle redaktører tok på seg et eksepsjonelt kriseansvar, der andre redaksjonelle vurderinger enn ellers gjaldt, hadde de likevel ulik grad av innlevelse i et samlende fellesskap. Noen, plassert et stykke vekk fra det sentrale østlandsområdet, mente tidlig at de hadde en litt annen rolle enn hovedstadsmedier som holdt til i umiddelbar nærhet av angrepet på regjeringsbygget. De markerte et behov for å stille andre spørsmål

og til en viss grad åpne opp for andre perspektiver. Slik sier en redaktør i en regionsavis det:

Jeg mener at det var ganske viktig å ikke være sentimental, det høres kanskje litt brutalt ut å si det på den måten, men vi var ikke aktører. Og det er mulig at VG og Dagsavisen reagerte sånn som de gjorde [...]. De ble rammet på en måte som gjorde at de ble en del av et «vi». Og dette «vi-et» hadde jeg problemer med, altså virkelig problemer med, fordi hvem er dette «vi-et»? Og der tenker jeg at vi som en stor medieorganisasjon, relativt stor, her på utsiden hadde mulighet til å stille noen andre spørsmål, tidligere. (personlig intervju, debattredaktør regionavis)

Moralens voktere i en krisetid

Kjærlighetsbudskapet i den norske motfortellingen fikk tidlig mye oppmerksomhet. På et vis ble det også et speilbilde norsk offentlighet raskt holdt opp for seg selv: Det ble sett på som unikt at det norske samfunnet svarte på denne måten, i stedet for med sinne, hat og bitterhet. Og på overflaten, med unntak av noen krusninger her og der, formidlet de redaksjonelle mediene et bilde av at dette kjærlighetsbudskapet var tatt inn av et samlet folk. Likevel, allerede fra begynnelsen, fantes det avvikende stemmer og følelser som ikke passet inn i dette bildet. Noen var ikke komfortable med rosemarkeringer som de følte var en indirekte støtte til Arbeiderpartiet (Støre, 2014). Andre kunne ikke slutte seg til de multikulturelle, antirasistiske verdiene som var innbakt i det norske svaret (Figenschou & Beyer, 2014). Atter andre var pårørende til drepte og sårede ungdommer, og var kritiske til at man i lang tid unnlot å sette et kritisk søkelys på beredskapen og på hva som skjedde på Utøya. Felles for mange av disse motstemmene var at de uttrykte et sinne og et behov for å plassere skyld og ansvar det ikke var rom for i den offisielle norske motfortellingen i de første månedene etter 22. juli-angrepene. For den norske pressen ble disse stemmene en utfordring. Samtlige redaktører var opptatt av å bidra til en annerledes og samlende debatt, og alle satte grenser for hva de var villige til å publisere eller stå redaksjonelt ansvarlig for. Alle uttrykk for kritikk, sinne eller hat rettet mot AUF, dets leder eller andre Utøya-overlevende, ble vurdert som uakseptable. Behovet for

kontroll og sensurering av denne typen stemmer ble særlig ivaretatt gjennom en kontant snuoperasjon knyttet til mediernes egne digitale debattfora og kommentarfelt.

Motstemmer og dissens

Umiddelbart etter angrepene hadde panikken bredt seg i norske debattredaksjoner. Flere aviser stengte raskt ned kommentarfelt og andre nettdebattfora for publikumsdeltakelse, noen åpnet opp igjen etter én dag, andre lot det gå uker, og noen debattplattformer ble aldri gjenåpnet. Debattredaktørene oppgir flere årsaker til denne stengingen: Først og fremst var de bekymret for falske rykter og spekulasjoner om ofre, involverte og mulige terrorister. Redaktørene er enige om at drastiske virkemidler var nødvendige i den kaotiske situasjonen den første tiden etter angrepene. En debattredaktør i en riksavis sier det på denne måten:

Etter 22. juli stengte vi alle kommentarfelt fordi vi følte at vi ikke hadde oversikt. Det var kanskje ikke nødvendig å gjøre det, men det var en ekstrem situasjon, det var en masse morder som vi skjønnte hadde brukt nettet som en sentral del av sitt politiske virke, forming av sin politiske idé, hvor Facebook og kommunikasjon på sosiale medier var viktig. Og da ante ikke vi hvilken rolle våre kommentarfelt eventuelt hadde spilt, og fikk et akutt behov for å få kontroll. Ut ifra en ryggmargseffekt som publisist, vi vil vite hva det er som foregår i våre spalter. (personlig intervju, debattredaktør riksavis)

For mange av redaktørene var denne umiddelbare panikken et symptom på at de manglet redaksjonell kontroll på sine debattplattformer på nettet. Flere sier de visste at de ikke hadde god nok kontroll, og videre at de hadde planer om å profesjonalisere og restrukturere nettdebatten, men at de ikke hadde prioritert dette før angrepene. Tanken på at terroristen kunne ha vært aktiv hos dem, uten at de hadde oversikten, skremte dem. En debattredaktør i en ledende riksavis kaller det en oppvåkning:

22. juli ... jeg tror det skremte mediehusene skikkelig! [...]. På den måten at man ser at man helt uavhengig av hva som sto i nettdebattene hos en selv, så skjønnte man at her har vi for dårlige rutiner, eller her leser vi ikke godt nok, eller her

er vi ikke nok til stede. Og så får du en ordentlig wake-up-call: Hvor er vi gode nok? Hva er vi for dårlige på? Hva må vi gjøre på kort og lang sikt? [...]. Jeg tror samtlige mediehus har mye bedre moderering nå enn det de hadde før 22. juli. (personlig intervju, debattredaktør riksavis)

Som et resultat av denne bråvåkningen strammet norske medier inn nettdebatten og økte den redaksjonelle kontrollen på permanent basis. For eksempel lot mange være å ha kommentarfelt knyttet til nyheter som omhandlet arbeiderbevegelsen, AUF, selve 22. juli-angrepene og terroristen, først og fremst for å skåne overlevende og pårørende for trakassering og krenkelser. Som nevnt over var kritikken og beskyldningene mot tidligere AUF-leder Eskil Pedersen selve essensen av slike illegitime, uønskede ytringer. Pedersen ble kalt «forræder», «landssviker», en som sviktet sine og bare tenkte på seg selv. Redaktørene er samstemte om at diskusjonen rundt AUF-ledelsens valg i en ekstrem situasjon ikke var legitim, og instruerte den fjernet fra de formatene redaksjonen kontrollerte.

I tillegg til å åpne færre saker for debatt strammet redaksjonene inn modereringen av de sakene som ble åpnet. De utarbeidet tydeligere regelverk og retningslinjer for debatt og hyret inn profesjonelle moderatorer for å implementere reglene (en jobb de tidligere hadde gjort internt). I tillegg krevde de fleste redaksjonene (med Dagbladet som unntak) at deltakerne i nettdebatten måtte skrive under eget navn og i mange tilfeller logge seg inn via Facebook-profilen sin. Identifiseringen skulle gjøre avsendere av grove eller upassende ytringer synlige for omverdenen og sette større sosialt press på debattanter med uakseptabel oppførsel. I intervjuene våre forteller redaktørene at de etter angrepene ble mer bevisst sitt eget ansvar som «voktere» av debatten – og viser til at nettopp debattkultur og nettdebatt ble viktige tema etter 22. juli. Flere debattredaktører trekker frem denne metadebatten som en av de varige endringene: *Debatten om debatten* ble intensivert. En redaktør i en regionavis sier at bevisstheten rundt nettdebatten ikke var ny, men at den ble sterkere:

Men det å se etter, altså det å luke ut stråmannsargumentasjon, eller sjikane eller sänn, det har vi blitt enda tydeligere på, det ønsker vi ikke å ha i våre kommentarfelt. Så på den måten kan du si at det har ført til en større bevissthet som allerede

var i emning, men en tydeligere bevisstgjøring rundt dette med ekkokammere.
(personlig intervju, redaktør regionavis)

Samtidig som redaksjonene forsterket kontrollen i nettdebattene, diskuterte de hvordan de skulle dekke terroristens ideologi og forbilder på den ytre høyresiden. Flertallet av redaktørene vi intervjuet, mener at man etter terroren i større grad måtte ta inn meninger og aktører fra det innvandrings- og islamkritiske ytre høyre i mediedebatten: for å eksponere ideene deres, møte dem offentlig og tilbakevise dem. Tanken var at (nett) troll sprekker i sola, og at man gjennom å stenge dem ute bare presser dem ned i enda trangere og mørkere rom. Høyre-radikale Eurabia-skribenter var viktige for terroristen og hadde dermed høy nyhetsverdi, samtidig som den norske debatten på denne tiden var preget av tilbakeholdenhet. Hvordan man skulle slippe til aktører medieredaksjonene anså som ytterliggående, ekstreme og kanskje farlige, var et vanskelig dilemma. En redaksjonell strategi ble å ta dem inn i strengt kontrollerte formater (debattsidene i avisene, studiodebatter på tv) og å kontekstualisere og møte deres synspunkt gjennom å invitere eksperter og kommentatorer til å imøtegå argumentene deres. De måtte ikke bli stående uimotsagt. Dette perspektivet var særlig uttalt i riksaviser og fjernsyn. De mindre meningsbærende nisjeavisene, med et smalere publikum, gikk i større grad ut fra at leserne selv kunne tolke og ha en kritisk holdning til ytterliggående budskap. En redaktør i en nisjeavis som når en samfunnsengasjert elitegruppe, understreker slik viktigheten av å behandle kontroversielle aktører på samme måte som andre kilder – å la dem snakke uten idiotstempelet i panna:

*[...] jeg synes det er godt å få ting ut i offentligheten. selv om det kan være håre-
reisende holdninger, så har jeg tro på en åpen og gjerne en litt aggressiv offentlig
debatt. Jeg tror det kan rense lufta.* (personlig intervju, redaktør nisjeavis)

Redaktører i de brede nasjonale nyhetsredaksjonene stoler ikke i samme grad på sitt publikum og uttrykker et større ansvar for å forklare, konfrontere og eksponere det de ser på som illegitime, ytterliggående synspunkt. En redaktør i en ledende nasjonal nyhetsredaksjon representerer denne tilnærmingen:

Slipp de inn, så skal vi motargumentere [...] ... men da hele tiden innenfor vårt rammeverk, ikke sant, hvis det var noen som var enig, det var vel noen som var enig med Behring Breivik, «han har rett» og sånt noe, de ble holdt opp som skrekk og advarsel. Vi tok ikke de inn i debatten for å høre hva de hadde å si og argumentere mot, det var mer sånn «se hvor gærne folk er». Det hadde vi noen tilfeller av. (personlig intervju, redaktør nasjonalt fjernsyn)

Et mindretall blant redaktørene var kritiske til å invitere ytterliggående islamkritiske stemmer inn i offentligheten, i frykt for å brutalisere debatten og normalisere ytterliggående posisjoner. En redaktør i en meningsbærende dagsavis beskriver en todelt utvikling, der sinnet nedenfra og elitekontroversen møtes forskjellig:

Jeg tror vi kan diskutere mange av de samme temaene som også var der lenge før 22. juli. Jeg tror nok på den ene siden så har man vært flinkere til å slå ned på åpenbar rasisme i kommentarfelter og på en måte blitt mer bevisste. At man kanskje fanger det opp fortere eller fanger det opp bedre eller noe sånt. Men samtidig så er det sånn at en del av aktørene som tidligere var ute i kulda, nå har kommet inn i varmen, både document.no og for så vidt Fjordman også. Han kommer på trykk steder han ikke kom på trykk før. ... (personlig intervju, redaktør riksavis)

For debattredaktørene var det krevende å røkte debatten i et nytt medielandskap. I den grad norske redaktører utvidet debatten, var det likevel i de formatene der de hadde effektiv redaksjonell kontroll, mens de samtidig snevret inn de åpne debattformatene. De forklarer at flere av disse endringene var i gang før angrepene, men at de ble fremskyndet og intensivert.

Når ofrene ikke er samstemte

Alle de intervjuede debattredaktørene var enige om å beskytte de som ble hardest rammet av terrorangrepene: de skadde, de overlevende og de pårørende. Flere redaksjoner innførte redaksjonelle retningslinjer for hvordan man skulle nærme seg og behandle ofrene. De første ukene etter angrepene – uker fylt av begravelser, minneord og minneseremonier – var det, som beskrevet innledningsvis, bred enighet om varsomhet og en

dekning preget av samhold og samlende budskap. Etter som tiden gikk, ble det større spredning i hva som ble oppfattet som legitime spørsmål å ta opp i mediedebatten. Det var som om ulike grupper gikk videre fra angrepene i ulikt tempo. Noen redaktører forteller at de opplevde at AUF i økende grad ble gitt definisjonsmakten over opplevelsene til alle ofre og overlevende. De sier de var bekymret fordi dette ga organisasjonen et slags «politisk og moralsk hegemoni over angrepene, som aldri ble åpent diskutert» (personlig intervju, redaktør riksavis). Redaktøren sier han opplevde det som problematisk at ungdomspartiet sluttet rekkene og lukket seg for offentlig kritikk:

AUF var en organisasjon som var i ferd med å utvikle en lukkethetskultur. Det var vanskelig å kombinere balansegangen mellom å være en pårørende og det å skulle være en politisk organisasjon som levde videre i den offentlige debatten. Fordi det ble en tendens til at man beskyttet i for stor grad mot kritikk mot egne folk, og av egne handlinger og synspunkter. Det handler vel om at organisasjonen ikke helt var klar for [kritisk debatt]. Og det er det god grunn til egentlig, men likevel viktig å adressere. (personlig intervju, debattredaktør riksavis)

For redaktørene var det særlig utfordrende at ulike grupper av ofre, pårørende og berørte hadde ulike behov for å diskutere hva som hadde skjedd på Utøya. Etter hvert krevde pårørende større åpenhet om dette, og noen av redaktørene opplevde et skille mellom de ofrene og pårørende som var tett integrert i AUF og arbeiderbevegelsen, og de som sto utenfor. En debattredaktør i en regionavis sier at hun tidlig fikk innlegg som var vanskelige:

Altså, det kom noen innlegg som var veldig preget av et stort sinne, men jeg sa ganske tidlig at jeg vil at vi skal åpne opp. Jeg hadde diskusjoner med mine redigerere, som mente at jeg gikk for langt. Men for min del, som debattredaktør, så vil jeg ha en åpen, direkte, ikke-sjikanøs [debatt], men vi skal kunne stille ganske vanskelige spørsmål, og det skrev jeg også om ganske tidlig. (personlig intervju, debattredaktør regionavis)

Andre redaktører vi snakket med, sier at den doble rollen til Arbeiderpartiet etter angrepene, som både det største offeret og ansvarlig regjeringsparti, på noen måter la et lokk på den kritiske debatten. En redaktør

i en nasjonal nyhetsorganisasjon uttrykker forståelse for varsomheten i arbeiderbevegelsen, men peker også på at denne dobbeltrollen gjorde det vanskelig for mediene å sette kritisk søkelys på myndighetene:

Og det var nesten vanskelig å være kritisk, altså skrive kritiske ting mot AUF generelt, selv om det ikke handlet om 22. juli. AUF og Arbeiderpartiet, og det er fullt forståelig, var ekstremt nærtagende i den perioden. De har nettopp gått gjennom et sjokk, jeg skjønner dem veldig godt jeg, altså. [...]. Men vi snakker samtidig om Norges største parti, som også styrte hele regjeringsapparatet. Så når de begynner å bli nærtagende, så merker vi det (personlig intervju, debattredaktør nasjonalt fjernsyn).

Den vanskelige beredskapsdebatten

I utenlandske medier var manglende norsk terrorberedskap tidlig et tema i deknningen av hendelsene 22. juli. I norske medier tok det lengre tid. Eller gjorde det egentlig det? Redaktørene forteller at det var flere spredte, tidlige forsøk på kritisk journalistikk. En debattredaktør i en ledende riksavis minner om flere kritiske enkeltsaker i umiddelbar etterkant av angrepene:

Du hadde nettdebattene som var veldig tidlig ute med å bli kritisert, du hadde diskusjonen rundt våpnene han kjøpte, du hadde frimureriet som fikk kritikk, du hadde moren som etter hvert fikk kritikk, det kom veldig sent fordi det var komplekst og vanskelig. Du hadde politiet med gummibåten. Alt dette her kom jo. Så kan det godt hende at noe av det kunne kommet før, men det var i hvert fall ikke sånn at vi satt med innlegg som vi visste at «dette er viktig, dette har vi veldig lyst til å trykke, men vi velger å ikke trykke det av hensyn til noen». Sånn var det ikke. ... (personlig intervju, debattredaktør riksavis)

Det flere redaktører likevel understreker, er mangelen på respons og politisk vilje til å følge opp og ta videre slike tidlige kritiske saker. Det var et debattklima der de enkelte kritiske oppspillene og avsløringene som kom, ikke ble fulgt opp på grunn av en slags «politisk borgfred». Redaktørene forteller at det i den første perioden etter angrepene var en innforstått avtale, der de politiske partiene lot være å kritisere hverandre for beredskap og indirekte ansvar for terroren. Når både mediene og politiske stemmer

var forsiktige, ble den kritiske debatten om beredskap dempet og utsatt. En redaktør i en stor nasjonal redaksjon forklarer det på denne måten:

Det tror jeg hadde vært lettere hvis vi hadde hatt en opposisjon fra begynnelsen av, som faktisk var med og stilte spørsmål, ikke bare flykta unna. [...]. Den eneste som prøvde å bryte litte grann med det, var Fremskrittspartiet, og de ble veldig fort dyttet på plass [...]. Så jeg opplevde at det ikke var en god demokratisk prosess. Jeg opplevde ikke at vi, verken vi eller opposisjonen, fylte hele rollen vår. Men jeg synes nesten opposisjonen gjorde det dårligere enn oss. (personlig intervju, debattredaktør nasjonalt fjernsyn)

På grunn av Gjørsv-rapportens arbeid var det videre flere nøkkelkilder i beredskapsdebatten som ikke ønsket å foregripe rapportens konklusjoner, og det ble vanskelig å få kritiske uttalelser. For noen redaksjoner innebar det at de fortsatte å jobbe med beredskapsspørsmålet internt i påvente av Gjørsv-utvalgets arbeid. Når så rapporten først ble presentert, kom all den oppdemmede kritikken frem samtidig. Flere redaktører sier at de i den intense tiden etter Gjørsv-rapporten glemte å rette et kritisk blikk mot kommisjonen selv.

En unik, særnorsk reaksjon?

Dette kapitlet har skildret hvordan norske medier i stor grad støttet opp om og bygget videre på et samlende budskap etter 22. juli 2011. Delvis var dette en oppgave de tok på seg ut ifra en sterk overbevisning om at situasjonen krevde det: Hverdagsjournalistikken ble lagt til side, nå gjaldt det å bidra til at det norske samfunnet fikk styrke til å komme seg gjennom en dyp krise. Samlingen rundt fellesskap og solidaritet fremheves ofte som en unik norsk respons på et terrorangrep. Det er ikke helt riktig. At journalistikken endres etter nasjonale traumer, er ikke særskilt for Norge, og at journalister inntar en rolle som samfunnsstøtter snarere enn kritikere for en periode etter nasjonale traumer, er omtalt i en rekke studier (Cottle, 2006; Zandberg & Neiger, 2005; Riegert & Olsson, 2007). Flere av de rituelle formatene i norske medier var tydelig inspirert av grep og fortellerteknikker som ble utviklet i amerikanske medier etter 11. september 2001 (Kitch, 2003; Zelizer & Allan, 2002). Slik sett er det

heller ikke unikt at et lands egne journalister, som selv føler seg direkte rammet, dekker en krise på andre måter enn sine utenlandske kolleger: Hvor kulturelt eller geografisk nært eller fjernt man er til en hendelse, blir førende.

Men selv om det er en vanlig, umiddelbar journalistisk reaksjon å vektlegge styrken i felles verdier etter en krise, er det ikke gitt at man lykkes i å samle en befolkning i en felles front (Alexander, 2004; Collins, 2004). Det var dermed ingen garanti for at den norske motfortellingen etter 22. juli skulle få en slik gjennomslagskraft. Et nytt medielandskap med nye plattformer som er åpne for alle, samt mer komplekse og pluralistiske samfunn, gjør at motstridende syn på og konflikter om hvordan en kritisk hendelse skal forstås, og hvilke konsekvenser den skal få, raskt skaper støy og uro. Noen har pekt på det norske samfunnets høye grad av tillit for å forklare gjennomslagskraften til den norske motfortellingen, mens andre peker på at det er viktig å ha i bakhodet at 22. juli har forblitt en unik hendelse. Norge har ikke vært rammet av gjentatte terrorangrep – og dermed ikke av tiltagende frykt og uro i befolkningen. Undersøkelser viser tvert imot at nordmenn er mindre engstelige enn folk i andre europeiske land (Wollebæk, Enjolras, Steen-Johnsen & Ødegård, 2012).

Men at mediene har en nøkkelrolle når det gjelder å spre og befeste en offisiell motfortelling, er det bred enighet om. Til tross for de skillelinjene dette kapitlet har diskutert, er det liten tvil om at de dominerende aktørene i norske medier gikk inn for oppgaven som fortellere, men også som voktere med makt til å sensurere og dempe. Det er riktig å tilføye at deler av pressen etter hvert også følte på et visst konsensuspress fra en såret, men også mektig arbeiderbevegelse. Fraværet av en politisk opposisjon som ville uttale seg kritisk, var også merkbart. Videre mente journalistene å fange opp at brede lag av publikum ikke hadde behov for eller ønske om kritikk og konflikt i de første månedene etter angrepene 22. juli. Reaksjoner og innlegg som ble sett på som utidige, ble i mange tilfeller slått ned på og fordømt av menigmann på sosiale medier (Kaufmann, 2015). Men først og fremst viser våre intervjuer at redaktørene på den ene side definerte seg som en del av et større fellesskap som var rammet av angrepene, og på den annen side som en gruppe med

et spesielt ansvar gjennom sin fortellerkompetanse og sin adgang til og kontroll over store medieplattformer. Det gjorde at de for en periode ga seg selv et annerledes samfunnsoppdrag enn det ordinære journalistiske mandatet.

I ettertid er det lett å spørre seg om den norske medieoffentligheten ble for trang og klam, et spørsmål også redaktører og journalister stilte seg selv. Når motfortellingen er at «vi» alle er rammet, men at dette «vi-et» skal reagere med kjærlighet og raushet, ikke hat og sinne – hva og hvem går det på bekostning av? Hva med de som ble direkte berørt – enten på grunn av sin politiske tilknytning og overbevisning eller rett og slett som tilfeldige ofre der redningen kom så altfor sent? Noen vil hevde at det ligger en fundamental verdikonflikt til grunn for terrorhandlingene 22. juli 2011. De ønsker et oppgjør med ytterliggående holdninger de mener omfatter langt flere enn drapsmannen. Argumentet er at dette er holdninger som indirekte nærer opp under hatefulle voldshandlinger og dermed må tas på alvor. Andre peker heller på det de ser på som et for mildt oppgjør eller en manglende ansvarliggjøring av myndighetene, fra statsråd og regjering på topp og videre til operasjonelle, underliggende etater. Nå som det er gått flere år, etterspørres rommet for sinne – og kanskje også hat – følelser som ble dempet ned i den første tiden etter angrepene. I dag er den politiske debatten knyttet til terror langt fra dempet, snarere mener mange at den er mer polarisert og betent enn på lenge.

Konklusjon

Dette kapitlet har vist at det er flere typer sinne, med høyst forskjellige adressater, som ligger latent i etterkant av 22. juli. Et viktig budskap er at norske redaktører og deres medieorganisasjoner levde i og med en krise, der oppdraget om å bidra, om å hjelpe, om å bygge opp igjen føltes eksistensielt viktig. Så er det kanskje en tid for alt. Tilbakeskuende kritikk kan lett glemme eller overse at der og da, midt i en akutt krise, opplevdes situasjonen ganske annerledes enn i dag – når vi ser tilbake på trygg avstand. Videre gir erfaringene som fremkommer i dette kapitlet, en påminnelse om hvordan den umiddelbare smerten etter 22. juli-hendelsene ga opphav

til en respektfull og varsom form for offentlig samtale. Om og når tiden er inne for å åpne opp for fortellinger som ikke lar seg plassere i den opprinnelige motfortellingens samlende kjærlighetsbudskap, kan noe av denne varsomheten likevel være viktig å beholde. Slik at hendelser som rammet og stadig rammer enkeltmennesker på det mest brutale, ikke blir en del av kortsiktige politiske strategiske spillet som ikke bare lufter ut og slipper frem, men som skaper mer uforsonlig sinne, indignasjon og hat.

Referanser

- Alexander, J.C. (2004). From the depths of despair: Performance, counterperformance, and 'September 11'. *Sociological Theory* 22(1), s. 88–105.
- Alexander, J.C. (2011). *Performance and Power*. Cambridge: Polity Press.
- Andenæs, I. (2012). *Medier i sjokk og sorg: Pressens møte med terroren 22. juli 2011*. Kristiansand: Cappelen Damm Høyskoleforlaget.
- Boin, A. & t'Hart, P. (2003). Public leadership in times of crisis: Mission impossible? *Public Administration Review* 63(5), s. 544–553.
- Borchgrevink, A. (2013). *A Norwegian Tragedy: Anders Behring Breivik and the Massacre on Utøya*. Cambridge: Polity Press.
- Chadwick, A. (2013). *The Hybrid Media System: Politics and Power*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Christensen, T., Læg Reid, P. & Rykkja, L.H. (2013). After a terrorist attack: Challenges for political and administrative leadership in Norway. *Journal of Contingencies and Crisis Management* 21(3), s. 167–176.
- Collins, R. (2004). Rituals of solidarity and security in the wake of terrorist attacks. *Sociological Theory* 22(1), s. 53–87.
- Gjørøv-rapporten (2012). Hentet fra https://www.regjeringen.no/html/smk/22julikommissjonen/22JULIKOMMISSJONEN_NO/EN.HTM
- Cottle, S. (2006). Mediatized rituals: Beyond manufacturing consent. *Media, Culture & Society* 28(3), s. 411–432.
- Figenschou, T.U. & Thorbjørnsrud, K. (2016). Disruptive Media Events. *Journalism Practice*, s. 1–18. doi:10.1080/17512786.2016.1220258
- Figenschou, T.U. & Beyer, A.N. (2014). The limits of the debate: How the Oslo terror shook the Norwegian immigration debate. *The International Journal of Press/Politics* 19(4), s. 430–452.
- Kaufmann, M. (2015). Resilience 2.0: Social media use and (self)care during the 2011 Norway attacks. *Media, Culture & Society* 37(7), s. 972–987.
- Kitch, C. (2003). Mourning in America: Ritual, redemption, and recovery in news narrative after September 11. *Journalism Studies* 4(2), s. 213–224.

- Riegert, K. & Olsson, E.-K. (2007). The importance of ritual in crisis journalism. *Journalism Practice* 1(2), s. 143–158.
- Seierstad, Å. (2015). *One of Us: The Story of Anders Breivik and the Massacre in Norway*. London: Virago.
- Støre, J.G. (2014). *I bevegelse: Veivalg for det 21. århundre*. Oslo: Cappelen Damm.
- Zandberg, E., Neiger, M. (2005). Between the nation and the profession: Journalists as members of contradicting communities. *Media, Culture & Society* 27(1), s. 131–141.
- Zelizer, B., Allan, S. (2002) (red.). *Journalism after September 11*. London; New York: Routledge.
- Thorbjørnsrud, K. & Figenschou, T.U. (2016). Consensus and dissent after terror: Editorial policies in times of crisis. *Journalism*. doi:10.1177/1464884916657519
- Wollebæk, D., Enjolras, B., Steen-Johnsen, K. & Ødegård, G. (2012). After Utøya: How a High-Trust Society Reacts to Terror—Trust and Civic Engagement in the Aftermath of July 22. *PS: Political Science & Politics*, 45(1), s. 32–37.

